

Анатолій Павко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкрито новітні теоретико-методологічні засади дослідження проблем політичної модернізації України, які ґрунтуються на синтезі методологічних ідей і принципів модерну та постмодерну. В ній здійснено спробу аргументувати доцільність у науковому і практичному сенсі вироблення модернізованої політичної парадигми.

Ключові слова: модернізація, трансформація, політична система, парадигма, модель.

Anatolii Pavko. Theoretical and methodological base of the scientific analysis of problems in the political modernization of the Ukrainian society. The article exposes new approaches of theoretical and methodological bases of the research problems political modernization in Ukraine, are based on synthesis methodological ideas and principles of the modern and postmodern. The article propounds new approaches of reasonable to work out the modernize political paradigm.

Key words: modernization, transformation, political system, paradigm, model.

Прикметною рисою модернізаційних процесів, які вже протягом двадцяти років спостерігаються в різних сферах соціально-економічного, духовно-культурного та суспільно-політичного життя України як країни-лімітрофа, є те, що вони мають переважно не системний, непослідовний, імпульсивний, хаотичний, суперечливий характер і, як закономірний наслідок, загалом низьку ефективність у ціннісно-практичному вимірі ініційованих та здійснюваних вітчизняною політичною елітою різноманітних трансформаційних та реформістських мегапроектів щодо радикального оновлення всіх сфер життя українського суспільства. На нашу думку, однією з необхідних і важливих передумов очікування перспективних позитивних тенденцій у змісті та характері процесів політичної модернізації

України, оптимістичних прогнозів та оцінок політичного розвитку країни має стати глибоке і всебічне теоретико-методологічне обґрунтування та науковий супровід відповідних трансформаційних змін. Для цього представникам політичного істеблiшменту, наукової керівної еліти України потрібно максимально повно використати інтелектуальний потенціал суспільних наук, які варто розглядати як потужний та водночас імперативний модернізований чинник.

Саме суспільні науки, які творчо і разом з тим критично використовують новітній методологічний інструментарій наукового пізнання політичних явищ та процесів, мають дати ґрунтовні, переконливі відповіді на актуальні, дискусійні, повною мірою не розв'язані теоретичні і прикладні проблеми політичної модернізації України. Авторитетні представники прогресивної соціогуманітарної думки мають упорядкувати і поглибити фундаментальні класичні і постнекласичні засади аналізу політичних проблеми сучасності, визначити методологічні підходи та удосконалити понятійно-категоріальний апарат досліджуваних явищ та процесів, виявити основні закономірності, тенденції розвитку, структурно-функціональні особливості побудови політичної системи суспільства, що переживає трансформаційні зміни чи перебуває на модернізаційному етапі свого розвитку.

Вважаємо, що соціогуманітарна наука має здійснити критичний аналіз української дійсності, розробити реальні і, головне, життєздатні, ефективні моделі політичних реформ, які враховували б стержневі проблеми сучасної України і визначили пріоритетність, першочерговість модернізаційних кроків, їх стратегічні і тактичні завдання, шляхи та методи і засоби їх реалізації. Ігнорування ж інтелектуально налаштованих, критично і реалістично мислячих вчених, песимістичні оцінки можливостей суспільних наук у теоретичному обґрунтуванні змістовного наповнення та визначенні векторів трансформаційних процесів в Україні у політичній сфері надають закликам та практичним крокам керівників владних структур у царині модернізації країни демагогічного забарвлення. Разом з тим, на наше глибоке переконання, серйозна наука повинна рішуче і безкомпромісно відмежовуватися від кон'юнктурних,

популістських оцінок розвитку політичних процесів в Україні, відкидати вияви хаотичного плюралізму, необмеженого пізнавального нігілізму та деструктивізму окремих представників соціогуманітарного знання, які без ґрунтовної фахової підготовки, маючи низький рівень методологічної культури мислення нерідко дають сумнівні рецепти розв'язання гострих політичних проблем сьогодення.

Важливо у цьому контексті враховувати і ту обставину, що суспільні науки в нашій державі усе ще залишаються значною мірою політично заангажованими, представники яких нерідко вдаються до обслуговування тих чи інших політичних сил та їхніх лідерів. То ж не дивно, що працям таких дослідників бракує саме неупереджених оцінок, наукової об'єктивності для здійснення експертних оцінок діяльності політичних інститутів. Слід визнати і той факт, що наука, зокрема соціогуманітарна, несе певну частку відповідальності за гальмування політичних реформ, за деструктивні процеси, які відбуваються в українському суспільстві. Дослідники не завжди об'єктивно і головне своєчасно здійснюють осмислення та дослідження сутності та природи політичних явищ та процесів, займають чітку, науково виважену, послідовну позицію стосовно важливих питань політичного життя країни. Нерідко навіть у ґрунтовних наукових дослідженнях стверджується, що відповідна політична система України, яка функціонує в нових суспільних умовах, є не тільки «історично зумовленою й доцільною», але й відповідає «головним принципам потребам розвитку народу, нації» [21, с. 57].

Важливо наголосити і на тому, що досить актуальною залишається проблема взаємодії влади та суспільних наук, для вирішення якої потрібні кроки назустріч, пошук взаєморозуміння на інтелектуальній та морально-етичній основі. Разом з тим, потрібно враховувати і те, що соціогуманітарна наука має належним чином обслуговувати реальні потреби трансформації України, здійснювати глибокий, об'єктивний аналіз політичних процесів, вести пошук оптимальної моделі внутрішньополітичної та зовнішньополітичної поведінки влади.

У розв'язанні політичних проблем стабілізації та розвитку українського суспільства слабким місцем і надалі

залишається сучасна методологія аналізу і перетворення політичних відносин. Переважна більшість дослідників акцентує свою увагу на тому, «що робити». І хоч це і є необхідним, продуктивним елементом аналізу політичних систем, проте основний акцент у дослідженні процесів модернізації політичної системи має бути зроблено на розв'язання питання, «яким чином це робити». В цьому і полягає сутність реальної практичної методології політичної модернізації [7, с. 19].

Зазначимо, що значна частина публікацій з цієї проблематики обмежується дослідженням самого феномену української модернізації, її природи, протиріч, політичних проблем становлення багатопартійності та правової держави. Маємо констатувати широкий спектр думок про зміст, особливості, реальні проблеми української модернізації. Це пояснюється, насамперед, різницею методологічних систем координат, якими ті чи інші дослідники використовують як теоретичний інструмент пізнання української модернізації. Дійсно, в методологічних питаннях інтерпретації процесів перехідного етапу домінує плюралізм. Віддаючи належне цьому принципу, потрібно зважити і на те, що наявність чіткого методологічного інструментарію є імперативною умовою об'єктивного розуміння сутності природи політичної модернізації. На нашу думку, в основу вироблення теоретико-методологічних засад дослідження політичних процесів перехідного суспільства в умовах модернізаційного розвитку має бути покладено новітню пізнавальну парадигму, яка б забезпечувала аналіз та синтез, взаємовплив конструктивних методологічних домінант модерністського та постмодерністського світоглядів, взаємодію раціонального та ірраціонального, традиційної та новаторської тенденції у пізнанні [11, с. 38–39].

У цьому зв'язку не досить коректними є твердження окремих дослідників про те, що постмодерн, не маючи власної філософії, зокрема філософії політики, позбавлений цілісного ідеалу, тотально заперечує все, що пов'язане з модерном [2, с. 6]. Критично, проте толерантно сприймаючи подібні точки зору, потрібно зазначити, що методологічна культура модерну асоціюється з науковим аналізом дійсності за допомогою лінійних категоріальних схем, на

втіленні принципів жорсткого раціоналізму в пізнанні. Натомість, характерними рисами постмодерністського мислення є те, що воно є антидогматичним за своєю суттю, не сприймає жодної абсолютизації і тим самим відкриває простір для плюралізму, поліваріантності, конкуренції альтернативних парадигм. Саме на шляху взаємовпливів та взаємопроникнень протилежних підходів, методологічних засад модерну та постмодерну має розроблятися сучасна політична парадигма дослідження проблем модернізації українського суспільства.

Нагадаємо, що парадигма – це вихідна концептуальна схема, модель постановки та вирішення проблем, які домінують протягом певного історичного періоду в науковій спільноті. Відомий американський дослідник Т. Кун у своїй класичній праці «Структура наукових революцій» переконливо показав, що інтелектуальний та соціокультурний процес полягає у зміні однієї парадигми, яка втратила здатність пояснювати нові чи знову відкриті факти на іншу, яка більш задовільно інтерпретує ці факти [5, с. 17–18].

Слід зазначити, що формування нової політичної парадигми висуває перед дослідниками досить складне завдання, яке полягає в тому, щоб знайти альтернативу тому чи іншому політичному розвитку, не відкидаючи досягнень, які вироблені в попередній період колишньої політичної традиції. Зауважимо, що поняття політичної парадигми практично орієнтує вчених на застосування різної методології аналізу проблем політики, а не на захист певної морально застарілої ортодоксальної доктрини, на вироблення політичної теорії, здатної своєчасно реагувати на зміни у суспільстві з тим чи іншим ступенем наступності.

Перехід від однієї політичної парадигми до іншої пов'язана насамперед з проблемою традицій та новацій. Будь-яка традиція прагне до консервації та збереження політичних ідей своєї епохи і тому враховуючи інноваційний чинник розвитку суспільства, змушена інтерпретувати існуючі факти, явища та події суспільного життя таким чином, щоб вони пояснювали та аргументували необхідність її дотримання. Цю функцію виконує стара політична парадигма.

Нова політична парадигма народжується в процесі дослідження поля політичних проблем, які виникли в суспільстві, не посилаючись на авторитет політичної традиції, а визначаючи їх причини, встановлює діагноз її хвороби. Вона намагається пояснити ці проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення, на відміну від старої парадигми, яка намагається втиснути ці проблеми в прокрустове ложе своєї теорії, довести вірність і корисність її в нових умовах. Проте жодна парадигма, тим не менше, не може працювати вічно. Нова парадигма спрямована в майбутнє. «Перехід до нової парадигми, – писав Т. Кун, – є науковою революцією» [5, с. 127].

Нова парадигма, визначаючи поле політичних перспектив, вказує на завершеність наступності і традицій у політичному розвитку суспільства і ставить завдання його розвитку на якісно новій основі. Політична парадигма разом з політичними традиціями має стати моделлю та зразком для прийняття політичних рішень, з допомогою яких суспільство вирішує завдання одночасної підтримки стабільності через пристосування до традицій модернізації. Значення нової парадигми, моделі суспільно-політичних відносин полягає в тому, що вона дозволить нам розв'язати такі проблеми: 1) систематизувати та узагальнити політичну реальність; 2) зрозуміти причинні зв'язки між політичними явищами та процесами; 3) відчувати і навіть передбачати майбутні політичні події; 4) відокремлювати важливі факти політичного життя від другорядних; 5) показувати, яким шляхом потрібно рухатися для того, щоб досягти поставлених політичних цілей.

Невід'ємною складовою новітньої пізнавальної парадигми дослідження трансформаційних процесів у політичній сфері має стати вироблення концептуальної моделі політичних відносин. Вона досить тісно пов'язана з проблемами понятійного апарату політичної науки, питаннями змістовного наповнення термінів «модернізація», «трансформація». Оскільки висвітлення проблем трансформації та модернізації політичної системи України має дискусійний характер, важливим, на наш погляд, є термінологічне уточнення цих процесів, проведення водорозділу та пошуку взаємозв'язків між ними. Зазначимо, що в сучасній

суспільній думці термін «модернізація» означає, з одного боку, механізм забезпечення здатності соціальних систем до вдосконалення, з іншого, – складну сукупність соціально-економічних, культурних та політичних змін, що відбуваються в суспільстві [19, с. 238]. Поняття ж «трансформація» трактується як перетворення згідно з певними правилами [19, с. 375].

Необхідно підкреслити, що у новітній зарубіжній соціогуманітарній літературі існують найрізноманітніші інтерпретації термінологічного поняття «модернізація». Наприклад, відомий польський соціолог П. Штомпка вказує на три смислові значення цього поняття. На його думку, в першому, найбільш загальному розумінні, модернізація є синонімом усіх прогресивних соціальних змін, які відбуваються у суспільстві відповідно до прийнятої у ньому шкали соціокультурних цінностей. У другому значенні поняття «модернізація» отожднюється з суспільством епохи модерну і означає комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних та інтелектуальних трансформацій, які відбулися в західних країнах в XVI ст. і досягли свого апогею в XIX–XX ст. Сутнісні засади такого розуміння модернізації розкрито в працях О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, А. Тойнбі, С. Гантінгтона.

У третьому, вузькому значенні, термін «модернізація» означає реформи, які проводяться у відсталих чи слаборозвинутих суспільства з метою наздогнати передові, найрозвинутіші країни, що існують з ними в одному історичному часі в рамках єдиної глобальної цивілізаційної структури. В цьому випадку поняття «модернізація» характеризується як особливий процес прискореного розвитку, під час якого традиційні суспільства стають прогресивними, індустріально розвинутими [24, с. 170–171].

Зазначимо, що теорії модернізації, неомодернізації та конвергенції оперують терміном «модернізація» саме в цьому – вузькому розумінні.

Потрібно також наголосити на тому, що концепція модернізації є однією з найбільш розроблених і визнаних науковою спільнотою еволюційних концепцій, що характеризують соціальні процеси. Вона виникла у середині 60-х

років ХХ ст. і була покликана визначити шляхи та напрями суспільного розвитку країн Азії, Африки та Латинської Америки, які звільнилися від колоніальної та напівколоніальної залежності, а також визначити способи прискорення економічного та соціального розвитку країн з диктаторським та авторитарним минулим. З кінця 80-х років концепція модернізації знову привернула увагу дослідників як на Заході, так і на Сході для характеристики сутності процесів, що відбуваються в посткомуністичних країнах [18, с. 116].

Аналізуючи концептуальні підходи до розуміння змісту, природи та особливостей модернізаційних процесів, важливо звернути увагу на тлумачення основного механізму модернізації, який полягає в диференціації структур та функцій з одночасним забезпеченням інтеграції, координації, органічним зв'язком диференційованих елементів [25, с. 527]. Залежно від типу модернізаційного процесу дослідники виокремлюють такі моделі модернізації: спонтанна (стихійна) – цілеспрямована; органічна (випереджувальна) – неорганічна (навздогінна). Мають сенс ті українські дослідники, які вважають, що, використовуючи окремі цілі випереджувальної модернізації, потрібно поєднувати їх у модернізацію навздогін.

Така «симбіозна» модернізація має шанс на реалізацію. Перетягти одним стрибком країну з перехідного стану на новий цивілізаційний рівень дійсно неможливо. Тому поєднання трансформаційної і модернізаційної стратегій може стати більш ефективним засобом для країни в здійсненні реформ.

Поняття модернізація, яке акцентує увагу на будь-якому динамічному, свідомо регульованому і якісному покращенні в економічній та політичній сферах, слід відрізнити від терміна трансформація, який є більш нейтральним щодо динаміки суспільного процесу, його прогресивних тенденцій. «Трансформація, зміна, розвиток, – зазначає член-кореспондент НАН України М. Михальченко, – можуть бути орієнтовані на зміни реалій куди завгодно: вперед, на розроблення та реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій. Модернізація – це творчо перетворююча функція розвитку. Але специфічна – як засіб оновлення суспільств» [7, с. 39]. Тому модернізацію слід розглядати як частину більш широкого процесу трансформації.

Теоретичні дискусії і суспільно-політична практика свідчать, що трансформаційний підхід не може бути продуктивним, якщо не поєднаний з модернізаційним, який, у свою чергу, виокремився з трансформаційного. У сучасній українській суспільній науці модерністський підхід до аналізу економічних, політичних, духовних процесів став провідним [17, с. 15–16].

Використовуючи продуктивний концептуальний підхід російських дослідників до осмислення феномену модернізації, варто підкреслити, що модернізація – це комплексний процес. Вона охоплює всі сфери суспільного життя – економічну, соціальну, правову, політичну, культурну. Зміни в цих сферах пов'язані між собою та корелюють один одного [16, с. 12].

У зарубіжних виданнях наголошується на тому, що у власне політичній сфері модернізація характеризується становленням та зміцненням національних суверенних держав, правових структур державності, реального розподілу основних гілок влади, політичної демократії. Крім того, вона пов'язана з реальною активізацією політичної участі населення, розвитком багатопартійності і, врешті-решт, становленням і розвитком відкритих плюралістичних систем [6, с. 13].

Відомий зарубіжний дослідник С. Гантінгтон в одному з найпопулярніших геополітичних трактатів кінця ХХ століття «Зіткнення цивілізацій» виокремив такі структурні політичні складові процесу модернізації: 1) раціоналізація влади; 2) диференціація соціальних, державних та громадянських структур; 3) підвищення рівня політичної участі [23, с. 40]. Натомість, у «Політологічному енциклопедичному словнику» політична модернізація трактується як процес трансформації суспільства, який супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам, у країнах менш розвинених [9, с. 364].

Виробляючи новітні політичні парадигми, необхідно зважати на те, що процес політичної модернізації є досить різнобарвним. Одні дослідники пов'язують його насамперед із раціональним стилем функціонування бюрократії,

політичним плюралізмом та світським характером політичної культури, інші – з національною інтеграцією суспільства і формуванням національних держав, модернізацією «еліт», стабільністю політичних інститутів, процедур, ще інші – з психологічним комплексом сучасних цінностей та ідей. Політична модернізація в перехідних суспільствах передбачає провідну роль держави і всієї політичної системи для забезпечення мобілізації ресурсів, реалізації запропонованих перетворень швидкими темпами. Об'єктивними завданнями політичної модернізації в умовах перехідного стану суспільства є мобілізація мас для здійснення програм економічних, соціальних і політичних перетворень, досягнення згоди пануючих і опозиційних сил, концентроване ідеологічне відображення соціально-політичних цілей і прагнень [14, с. 364–365].

Аналізуючи сутнісні засади політичної модернізації, важливо враховувати три головні її стратегічні напрями: 1. Формування громадської думки, керування нею відповідно до визначених цілей і завдань. 2. Підбір і розстановка кадрів відповідно до стратегічних і тактичних завдань модернізації. 3. Організація подій у країні, а не слідування «за течією» політичного життя, пристосування до «стихії». Зазначені основні вектори політичної модернізації є своєрідним каталізатором політичних перетворень [8, с. 19].

Слід зазначити, що дослідження проблем трансформації і модернізації політичної системи України має дискусійний характер. Насамперед, це стосується змісту та розмежування цих процесів. Проте їх не можна протиставляти. Під час фундаментальних змін політичної системи вони є взаємопов'язаними і доповнюють один одного. Трансформація як процес набуття нових основоположних якостей, які сприяють формуванню нової природи політичної системи, не може відбуватися без того, щоб це не супроводжувалося відповідними процесами модернізації, єдність якої полягає в оновленні цієї системи згідно з виникаючими новими матеріальними, соціальними, психологічними обставинами, але без зміни її природи. Отже, зміна природи політичної системи (трансформація) і набуття нею нового стану та місця в безперервному процесі розвитку (модернізація) виступають як дві сторони єдиного

процесу [15, с. 106–107]. Однак цей процес повинен мати легітимізовану, правову форму.

Для розробки новітньої концепції політичної модернізації важливим є з'ясування різновидів модернізації. У сучасній соціогуманітарній літературі фахівці розрізняють у найзагальнішому вигляді два типи модернізації: органічну та неорганічну. Під органічною модернізацією розуміють прогресивні зміни в тих країнах, де модернізація відбулася через ендогенні, культурні чинники. На відміну від органічної модернізації, неорганічна модернізація втілюється в економічні, політичні та інші реформи, що здійснюються правлячою верхівкою держави у відповідь на зовнішній виклик з боку більш розвинутих країн, цивілізацій шляхом запозичення технологій, запрошення фахівців із-за кордону, залучення іноземних інвестицій. Як правило, неорганічна модернізація включає певні реформи в політичній і соціальній сферах: удосконалюється система управління, формуються нові політичні і соціальні інститути, приймається нова система цінностей. Неорганічна модернізація в науковій літературі характеризується як «наздоганяючи або така, що запізнюється» [15, с. 119].

Враховуючи політичні аспекти реформ, доречно розрізняти також консервативну та ліберальну модернізацію. На думку консерваторів, модернізація повинна мати на меті створення централізованої політичної системи, здатної забезпечити стабільність, порядок, інтеграцію суспільства. Натомість, для прихильників лібералізму успішний розвиток і модернізація конкретної країни пов'язані зі ступенем залучення її громадян у систему представницької демократії і наявністю можливостей для відкритої конкуренції усередині правлячої еліти за голоси виборців.

Досить привабливою в методологічному сенсі, на наш погляд, є відновлення і модернізація соціал-демократичної парадигми. Основна її особливість полягає в орієнтації на конвергентну модель суспільного розвитку, яка відбиває загальносвітову тенденцію до взаємовпливу і взаємопроникнення соціалістичних і ліберальних ідей в епоху глобалізації економіки, фінансів, торгівлі, культури. Незважаючи на політичну слабкість вітчизняної соціал-демократії, Україна з погляду перспектив суспільного розвитку має

гостру потребу в конструктивній соціал-демократичній альтернативі, яка може стати важливим елементом формування стабільної політичної системи [10, с. 32].

Слід зазначити також, що в рамках теорії модернізації набув значного поширення також термін «контрмодернізація», який був введений до наукового обігу А. Туреном. Зазначений термін характеризує альтернативний варіант модернізації за незахідним зразком.

Нова парадигма політичної модернізації має враховувати і такі типи модернізації, як суспільна (цілісна) і часткова. На відміну від цілісної, сутність часткової модернізації зводиться до того, що «формування нових інститутів і сучасних організаційних принципів не обов'язково приводить до цілісного оновлення суспільства, а може навіть супроводжуватися зміцненням традиційних систем через вплив нових форм організації [15, с. 120].

Вважаємо, що в процесі пошуку та розробки синтетичної моделі модернізації політичної системи України потрібно враховувати і творчо використовувати методологічний потенціал зазначених наукових концепцій.

На наш погляд, важливим структурним елементом нової концепції політичної модернізації є розуміння поліваріантності модернізаційного процесу.

Існування різних варіантів модернізації свідчить про неможливість механічного перенесення та використання досвіду розвинутих держав у процесі модернізації політичної та економічної сфер конкретної країни, яка має свою специфічну економіку, політичні інститути, певні традиції і систему цінностей. Для успішної модернізації вирішальну роль відіграють не зовнішні чинники, а внутрішній потенціал суспільства, що модернізується. Прикладом такої успішної модернізації є досвід Японії та «нових індустріальних країн», які підтвердили на практиці справедливості твердження С. Гантінгтона про те, що «модернізація не обов'язково означає вестернізацію» [23, с. 112].

Разом з тим, оцінка модернізації як лінійного руху і послідовного засвоєння прямого копіювання певними країнами цінностей та інститутів західної моделі організації політичної влади не витримала перевірку на життєздатність. Тому успіх політичної модернізації залежить не від

інтенсивності політичних реформ чи запозичень, а від уміння адаптувати запозичені сучасні технології, політичні інститути, систему цінностей до існуючих у конкретній країні економіки, традиційних політичних інститутів, цінностей. У зв'язку з цим зазначимо, що під політичними інститутами суспільства, що модернізується, слід розуміти не зліпок з політичних інститутів країн, а ті політичні інститути і практики, які найбільшою мірою здатні забезпечувати адекватне реагування і пристосування політичної системи до умов, що змінюються, і викликів сучасності.

Необхідно зробити особливий наголос на тому, що вибір Україною сучасних політичних та економічних моделей має бути добровільним і впливати з тенденцій її власного розвитку, як сучасного, так і минулого.

Конкретні способи економічного та політичного реформування не можуть бути нав'язані Україні зовнішніми силами, навіть тими, які надають їй економічну й технічну допомогу. Тактика реформ може бути сформована із залученням міжнародного досвіду, але зумовлюватися вона має специфікою внутрішнього розвитку, інтересами українського народу [12, с. 378].

Варто вказати і на те, що невід'ємним чинником розвитку політичної системи України є принцип альтернативності, який виступає як один із фундаментальних принципів політичної модернізації. Адже політична альтернатива є важливим показником спроможності суспільства сприймати зміни, інновації, гнучко реагувати на виклики часу.

Творче, ефективне застосування принципу альтернативності – неодмінна умова успішної політичної діяльності, формування основних структур та духовних підвалин громадянського суспільства, утвердження людини як свідомого суб'єкта політики. Моделі політичних альтернатив у конкретному суспільстві залежать від здатності соціуму інтерпретувати їх цінності, зберігаючи при цьому предметну сутність та зміст, водночас не руйнуючи специфіку національної традиції і культури [4, с. 5].

Адекватне розуміння природи сучасної української модернізації не можливе без попереднього осмислення досвіду реформування України, який передував нинішнім перетворенням. Надзвичайно важливим фактором, що суттєво

вплинув на перші кроки самостійного державотворення, стали і особливості характеру та наслідків суспільних модернізацій, які проводилися в попередній історичний період. Потрібно зважити на ту історичну обставину, що українські землі, які протягом тривалого періоду перебували у складі різних держав, переважно підпадали під дію модернізації навздогін, яка не створювала власну гармонійну модель суспільного розвитку, а повторювала окремі фрагменти вже визнаних прогресивних зразків [22, с. 31].

В основу новітньої парадигми політичної модернізації України має бути покладено глибоке розуміння і творче осмислення концептуального положення про те, що суспільно-політичний розвиток і модернізація в Україні відбуваються у загальному контексті світових процесів, сутнісною ознакою яких є трансформація недемократичних режимів і перехід до реальної демократії. Необхідно зазначити, що саме ця проблема є досить актуальною як в теоретичній, так і в практичній площині.

Серед негативних рис розвитку української демократії перехідного періоду слід назвати значну кількість та розпорошеність партійно-політичних сил, які не користуються авторитетом та вагомою підтримкою електорату, низький рівень політичної культури владної еліти, правовий нігілізм, вибіркове застосування законів та їх недосконалість, масштабна і тотальна корупція в органах державної влади, політичну індиферентність і пасивність переважної більшості громадян, відсутність консолідованої політичної нації, згуртованої навколо спільної національної ідеї. При цьому сутність політичного і державного устрою, який має всі ознаки кланово-олігархічного режиму, в Україні протягом 20 років незалежності практично не змінюється. Зміни відбуваються лише в персональному складі політичних функціонерів та гравців біля владного олімпу. Однією з негативних ознак української демократії є і те, що процес політичного та цивілізаційного самовизначення нашої держави, пошуку її історичної місії та реального місця у світовій спільноті ще далекий від свого завершення. Переконливим свідченням вияву цих негативних тенденцій у політичній сфері України є результати соціологічного опитування, яке було проведено «Інститутом геополітики»

для користувачів Інтернет-порталу напередодні президентських виборів 2010 року в Україні. 62,4 % користувачів, відповідаючи на запитання про характер політичного режиму, віднесли його до категорії «кримінально-корумпованої демократії» [20, с. 10]. Реформування політичної системи є однією зі складових процесу формування демократичної, правової, соціальної держави в Україні.

Проблема удосконалення та оптимізації механізму модернізації політичної системи України в умовах соціокультурної трансформації – це не лише проблема підвищення її ефективності і переорієнтація на нові сучасні зовнішні та внутрішні орієнтири. Вона потребує комплексних суспільних і державних зусиль, спрямованих на усвідомлення змін передусім у розумінні сутності політичної системи сучасного суспільства. Потрібно підкреслити, що політична система суспільства, являючи собою систему суспільних інтересів, її складових частин, є однією з найважливіших атрибутивних ознак народу як суб'єкта політичного процесу. Для політичної системи життєво важливо постійно адаптуватися до інтересів народу, підпорядкувати їх своїм інтересам, досягти певного консенсусу інтересів народу і власне інтересів політичної системи, відповідати на сподівання народу [3, с. 243].

Виробляючи нові парадигми політичної модернізації, дослідникам слід звернути належну увагу і на розв'язання проблеми поглиблення механізму адаптації інтересів народу та інтересів політичної системи, запобігання їх потенційним та реальним конфліктам.

Чільне місце у дослідженні теоретичних засад політичного процесу, проблем інституціоналізації демократичних форм правління (президентська, парламентська, напівпрезидентська) має займати також аналіз системи стримувань та противаг як механізму практичного здійснення владного процесу в державі, який будується на засадах взаємозалежності та спільної відповідальності всіх інститутів влади за кінцевий результат. На думку вітчизняних політологів, оптимальна модель системи стримувань та противаг для сучасної України передбачає поступове впровадження в життя монархічної форми демократичного правління з відповідним для нього набором важелів політичного впливу

(вето, імпічмент тощо) на суспільні процеси в країні та поширення важелів впливу громадянського суспільства на всі рівні влади [1, с. 3].

На наш погляд, вивчення проблем політичної модернізації України має спиратись як на вже апробований, класичний теоретико-методологічний інструментарій, так і враховувати постнекласичні наукові підходи та критерії.

Для вирішення складних теоретико-методологічних завдань політичної модернізації України, обґрунтування її нової парадигми важливим є використання, насамперед, системного підходу, який передбачає взаємне переплетення методів аналізу та синтезу. Зазначимо, що дослідження політичної системи передбачає як виокремлення її складових елементів та зв'язків між ними, так і вияв їх цілісності [9, с. 63].

У вирішенні зазначених дослідницьких завдань доцільно також належним чином використати теоретико-методологічний потенціал синергетичної парадигми. Синергетика як наука про складні системи, що саморозвивається, дає змогу дослідити не лише загальносистемні характеристики, що споріднюють політичну систему з іншими соціальними системами, а й висвітлити її якісну специфіку, що полягає у владній природі всіх явищ та процесів політичного життя суспільства.

Отже, використання для аналізу політичної системи суспільства методологічних здобутків теорії самоорганізації поряд з традиційними концептуальними засобами системного аналізу політичного життя дозволяє максимально повно та адекватно розкрити системну сутність політики та дослідити процес впорядкування політичної системи зсередини [9, с. 122–124].

На наш погляд, для виокремлення всіх системних складових нової пізнавальної парадигми важливо критично осмислювати і при нагоді творчо застосовувати як методологічні засади модерну, так і постмодерну. Зазначимо, що природу політичної системи модерністського типу докладно аналізували представники французької політичної філософії А. Турен і М. Крозьє. На їх думку, суспільство, що підлягає модернізації, не може розглядатися як самодіяльний чи суверенний суб'єкт політичних відносин.

Навпаки, воно виступає об'єктом модернізуючої волі. Рівень пасивності цього об'єкта визначає глибину і характер пластичних змін, яку сподівається досягнути модернізатор. Такий концептуальний підхід пояснює, зокрема, парадоксальну теорію переходу до демократії через авторитаризм, що так активно виявила себе у політичній практиці латиноамериканських країн ХХ ст. і транзитивних пострадянських держав. Модернізовані політичні суспільства вирізняє реальне охоплення громадянського життя різними формами політичного маніпулювання, широким застосуванням як брутальних, жорстких, так і досить витончених політичних технологій, які відповідають духу і принципам сучасних соціокультурних трансформацій [15, с. 22–23]. Як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, процес удосконалення політичних інститутів на початку ХХІ століття не є і не може бути прямолінійним.

Глобалізація не тільки висуває демократію як модель, найбільш ефективну в умовах конкурентної напруженості національних організмів, але певною мірою гальмує вирішення проблеми демократизації, виявляючи її багатоаспектний, багаторівневий характер. Постає навіть питання про те, чи не можуть в умовах глобалізації так звані «напівдемократичні» країни з їх досвідом клановості, популізму, перетворення партій у декоративні структури, які маскують необмежену владу бюрократії, здійснювати зворотний, переважно негативний вплив на традиційні демократії [13, с. 25]. Саме лінійні схеми і вектори детермінованого суспільно-політичного розвитку рішуче спростовують і заперечують постмодерністи.

Постмодерністи, зокрема, вважають, що універсальний владний стиль попередньої епохи цілком ґрунтується на моделі практичного мислення (історичний проект – політична програма стратегії – рішення), яка розкриває неминучість краху цього типу влади. Сутність логіки постмодерного дискурсу полягає в тому, що політична система в ньому трактується, насамперед, як поле регульованих очікувань, настанов, ідентифікацій, що забезпечують готовність до керівництва і підкорення.

З погляду представників постмодернізму, характерною рисою новітніх політичних практик є не тільки переважаюча

орієнтація на вузькі політичні норми та інтереси, а й їх повна замкненість у політичному вимірі. Наприклад, одна з домінант постмодерністського аналізу проголошує, що політичне потрібно пояснювати політичним, а не апелювати до економічної, історичної, моральної та іншої необхідності [15, с. 25].

Сприймаючи чи, навпаки, відкидаючи постмодерністські погляди щодо сенсу політичних практик, важливо зрозуміти основну суперечність політичної системи постмодерністського типу: чим більшу автономію від суспільства отримує політична система відтворення «влади заради влади», тим менше вона здатна отримувати реальну підтримку з боку суспільства. Це означає, що дійсні політичні рішення виступають як невизначені результати «гри груп впливу і тиску», а тому не залежать і не збігаються з жодним соціальним замислом, навіть із суспільно домінуючим інтересом.

Заслужує на увагу також й осмислення критичного аналізу постмодерністами поняття, яке визначає «щирість і відкритість задуму» в політиці. За постмодерною логікою, в нових суспільних обставинах підсумки нашої участі в «політичній грі» не відповідають першопочатковим, попередньо визначеним цілям [15, с. 26]. Отже, одним із вихідних пунктів успішного розв'язання проблем політичної модернізації України, зменшення суспільних ризиків від практичного впровадження однієї з альтернативних моделей політичної системи є глибока, всебічна розробка новітньої модернізованої наукової парадигми, яка б забезпечила системний синтез продуктивних теоретико-методологічних ідей, гносеологічних традицій епохи модерну та постмодерну, сприяла б виробленню оптимального механізму розвитку та взаємодії ключових політичних інститутів України на початку XXI століття.

1. Гайдаєнко Н. В. Система стримувань та противаг в сучасних демократіях. Автореф. дис... к. політ. н. – Одеса, 2010. – 18 с.

2. Дашутін Г. Політичний ідеал модернізації України. – К.: Знання України, 2006. – 40 с.

3. Дубінін В. В. Роль інтересів народу в становленні та розвитку політичної системи суспільства. Монографія. – Краматорськ, ДДМА, 2006. – 260 с.
4. Іванілов О. Принцип альтернативності у модернізації політичних систем. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 178 с.
5. Кун Т. Структура научных революций; [перевод с англ. И. Э. Налетова]. – М.: Прогресс, 1975. – 288 с.
6. Милецкий В. П. Российская модернизация: Предпосылки и перспективы эволюции социального государства. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1997. – 128 с.
7. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
8. Наука. Влада. Політика / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, редкол.: М. І. Михальченко (голова) та ін. – К.: Знання України, 2008. – 240 с.
9. Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології: Навч. посіб. – К.: ФОП, 2009. – 144 с.
10. Павко А. Соціал-демократичний реформізм С. Бернштейна: історичний досвід і сучасність // Віче. – 2011. – № 1. – С. 31–33.
11. Павко А. Методологія модерну і постмодерну: проблеми синтезу протилежних підходів // Вісник НАН України. – 2011. – № 3. – С. 34–39.
12. Політична історія України ХХ століття. У 6 тт. / І. Ф. Курас (голов. ред.). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.: Генеза, 2002. – Т. 6. – 694 с.
13. Политические институты на рубеже тысячелетий / Изд. 2-е, стереотип. – Дубно: ООО Феникс, 2005. – 480 с.
14. Політичний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
15. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: Монографія / За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. – К.: Право, 2008. – 320 с.
16. Российская модернизация: проблемы и перспективы // Вопросы философии. – 1993. – № 7 – С. 3–4.
17. Світоглядно-теоретичний вимір сучасної української політики / М. І. Михальченко (кер. авт. кол.), М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський та ін. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2010. – 358 с.
18. Симоненко И. Формирование и смена политической парадигмы. – К., 1995. – 40 с.
19. Сучасний словник із суспільних наук / О. Г. Данильян, М. І. Панов (ред.). – Х.: Прапор, 2006 – 432 с.
20. Україна після президентських виборів 2010 р.: нові перспективи розвитку держави: Збірн. матер. круглого столу (Одеса,

22 квітня 2011 р.) / Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень / За заг. ред. О. О. Воловича. – Одеса: Фенікс, 2011 – 128 с.

21. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко (керівник) – К.: Парламентське вид-во, 2007 – 576 с.

22. У кольорах «помаранчевої революції» / Загальна редакція та впорядкування Ю. Шаповала. – К.: Тов: УВПК «Ексоб», 2007. – 308 с.

23. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М.: Изд-во АСП, 2003. – 603 с.

24. Штомпка П. Социология социальных изменений / В. А. Ядов; [ред., пер. с англ.]: Институт «Открытое общество». – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

25. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Учебник / С. М. Червонная; [пер. с польск.]. – М.: Логос, 2008. – 656 с.